

НАСТАВНО НАУЧНОМ ВЕЋУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Извештај о докторској дисертацији
Устројство душевних моћи у философији Имануела Канта

докторанда Александра Стевановића

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у Београду од 25. јуна 2015. године изабрани смо у комисију за анализу и оцену докторске дисертације *Устројство душевних моћи у философији Имануела Канта* Александра Стевановића. На основу увида у рад кандидата имамо част да Већу поднесемо следећи извештај.

1. Подаци о кандидату и дисертацији

Александар Стевановић рођен је 1975. године у Београду. Филозофски факултет у Београду на одсеку за филозофију уписао је 1994. године, а завршио је 2002. године, са просечном оценом 9,00. Као демонстратор радио је 2004.г на предмету Увод у теорију друштва. Исте године постао је наставник у „Техноарт Београд“, школи за машинство и уметничке занате, где и данас ради. 2005.г. награђен је на републичком конкурс Завода за унапређивање образовања и васпитања „Креативна школа“. Уписао је магистарске студије 2003. године, а докторске студије на Филозофском факултету уписао је 2009. године. Члан је Управног одбора Српског филозофског друштва од 2014. године. и председник Секције наставника философије средњих школа Београда Српског филозофског друштва. Његова стручна интересовања тичу се филозофије Имануела Канта, нормативне етике, филозофије политике, филозофије религије, филозофске педагогије и теорије сазнања. Учествовао је и излагао на више домаћих и међународних конференција, једно му је објављено, а два излагања су му прихваћена за објављивање:

Александар Стевановић „Метафизичке основе успостављања идентитета“, Филозофски скуп „Једнакост и неједнакост, идентитет и разлика“, Сремски Карловци, 2013. године
Текст је прихваћен за објављивање у Зборнику филозофског скупа

Александар Стевановић. „Метафизичке основе научног мишљења“, Филозофски скуп „Наука и метафизика“, Сремски Карловци, 2014. године
Текст је прихваћен за објављивање у Зборнику филозофског скупа.

Александар Стевановић. „Српски православни етос и ратно стање“, Филозофска конференција „Православље и рат“, међународна конференција, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд 2015. године

Александар Стевановић. „Једно тумачење народне песме Лазар Мутап и Арапин“, Митолошки зборник 4, Центар за митолошке студије Србије, Рача, 2001. године. стр. 147-155

У часописима је објавио приказе следећих књига:

Александар Стевановић. „Емпатија као пут до моралног друштва“, приказ књиге Мартина Л. Хофмана „Емпатија и морални развој“ (Дерета, Београд, 2003.г.) НСПМ вол. 10 2003.г. 1-4 стр. 428-431

Александар Стевановић. „Један поглед са друге стране“, приказ књиге Марка Р. Амстуца „Међународна етика“ (Службени Гласник, Београд, 2009. г.), Културни додатак листа „Политика“ 24.4.2010.г.

За објављивање му је прихваћен текст „Место музике у филозофији Имануела Канта“ у часопису за културу „Мокрањац“ бр. 17, предвиђеном да изађе у 2015.г.

У току свог педагошког рада Александар Стевановић је био аутор више десетина иновација у извођењу средњошколске наставе.

Александар је одбранио предложену тему доктората 3.2.2011. године са оценом 6 (60 поена). Поред ментора, професора Јована Бабића, одбрани приказа теме присуствовали су чланови комисије у саставу Милорад Ступар (председник), Иван Вуковић и Ненад Цекић. Веће Универзитета у Београду је 28.4.2015.г. одобрило израду дисертације са темом „Устројство душевних моћи у философији Имануела Канта“.

Завршена дисертација под горе наведеним насловом има 319 страна текста уз додатних пет страна библиографије. Дисертација има пратеће садржаје (изјаве захвалности, сажетак на српском и енглеском језику, садржај, библиографију, као и биографију и библиографију радова самог кандидата). Текст рада је структурисан у пет поглавља (Увод, Моћ осећања, Моћ хтења, Моћ осећања задовољства и незадовољства и Закључак), која су систематски и детаљно подељена у потпоглавља и одељке, изузев Закључка, који је дат као интералан текст.

Кључне речи:

душевне моћи, основна ситуација, ум, сврховитост, сазнање, морал

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет истраживања у дисертацији представља реконструкција међусобног односа душевних моћи у философији Имануела Канта и однос њиховог систематског јединства према „крајњој сврси“ у смислу „потпуног одређења човека“ и „остварења највишег добра“. У том смислу, посебна пажња посвећена је испитивању вредности, коју у том сегменту има Кантова философија, у разумевању савремених филозофских, а посебно етичких питања, како би се показала изузетност Кантове филозофске позиције саме, у односу на друга филозофска становишта.

У дисертацији су постављени следећи циљеви: да објасни полазно становиште Кантове философије, у смислу једне филозофски богате теорије, са становишта њеног систематског јединства и постави питање критеријума за могућност заузимања почетних позиција са којих би она могла бити критикована; да излагањем основних елемената Кантовог филозофског система истражи његову непротивречност у односу на сврху, циљ

и последице, које овај систем претпоставља; да изведе једну анализу Кантове позиције (коју аутор дисертације назива „основна ситуација“) у односу на питање могућности заузимања филозофске позиције као такве, и њен однос према другим позицијама, као што су научна, религијска, идеолошка и др.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у раду

Основна хипотеза, коју је требало доказати, била је, да душевне моћи у Кантовој филозофији нису дате рапсодично, већ систематски, како би уједињене омогућиле остварење једног унапред постављеног циља. За потврђивање хипотезе било је потребно доказати да душевне моћи људске личности у међусобној координацији непротивречно омогућавају постизање једног а priori задатог циља, односно остваривања „крајње сврхе“, у смислу „потпуног одређења човека“ и „остваривања највећег добра“.

После доказивања горње хипотезе, у смислу успешне реконструкције душевних моћи у њиховом систематском јединству, приступило се доказивању допунске хипотезе – да филозофија Имануела Канта, разумевана као филозофија „основне ситуације“, представља валидно теоријско становиште за разрешавање савремених, пре свега, етичких питања. За доказивање ове хипотезе било је потребно показати, како Кантова филозофија, као филозофија субјективне-објективности поседује шире теоријско полазиште него конкурентске филозофске теорије.

4. Приказ садржаја дисертације по поглављима

У уводу рада, као примарни циљ наводи се реконструкција Кантове филозофије човека, као упознавање са самим разлозима, унутрашњим мотивима и интенцијама, као и последицама које се из ње морају извести. Потом се наводи метода и начин на који је рад израђен и један осврт на разумевање Кантовог система као целине у односу према свим његовим деловима. Наредни део увода посвећен је избору секундарне литературе. Као завршни део увода даје се преглед душевних моћи према подели коју је Кант дао у својој „Критици моћи суђења“.

У првом делу рада дата је анализа моћи сазнања. На почетку је дата схема употребе сазнајних моћи у синтези сазнања. Затим се прелази на анализу основног питања Кантове филозофије сазнања „Како су могући синтетички судови а priori?“ у њеном односу према

скептичкој философији Дејвида Хјума. Указивањем на могућност постојања ових судова у математици прелази се на Кантово разумевање услова ових судова излагањем чистих опажаја а priori простора и времена, као рецептивитета чула. Показује се како чисти опажај а priori простора омогућава синтезу опажаја спољашњег чула, а чисти опажај времена синтезу опажаја унутрашњег чула.

Затим се прелази на излагање спонтанитета мишљења, односно Виших сазнајних моћи (уобразиље, моћи суђења, разума и ума). Прво се анализира уобразиља, као моћ опажања а priori у њеном односу повезивања чулности и разума. У обради појма уобразиље обраћа се посебна пажња на настанак фигуративне синтезе и однос слике и шеме, као синтезе продуктивне уобразиље. На овом месту извршена је реконструкција настанка шеме, као трансценденталне временске одредбе.

Потом се прелази на појам разума. На почетку се указује на разлику формалне и трансценденталне логике, а затим се даје аналитика чистих појмова разума - трансценденталних категорија квантитета, квалитета, релације и модалитета. Посебна пажња обраћа се на функцију, коју категорије имају у упостављању једног објекта сазнања у појму. Анализира се однос који имају категорије разума и шеме уобразиље. Почетним излагањем основних ставова чистог разума покушава се доћи до разумевања начина на који су услови *могућности искуства* у исто време *услови могућности предмета искуства*, који због тога имају објективно важење у једном синтетичном суду а priori. На овом месту образлаже се појам трансценденталне аперцепције као услова примене основних ставова разума на објекте искуства. Потом се показује примена основних ставова чистог разума путем функције трансценденталне аперцепције. Прво се излажу основни ставови математичке употребе чистих појмова разума, аксиоме датости у опажању и антиципације опажаја. Затим се пажња обраћа на разумевање појма „искуства“ у Кантовој философији. Потом се даје анализа динамичке употребе основних ставова чистог разума, аналогија искуства путем анализе прве, друге и треће аналогије искуства. На крају се обрађују постулати емпиричког мишљења уопште. Овим објашњавањем начина, како се путем основних ставова омогућује примена категорија ради одређења једног објекта сазнања датог опажајем у појму завршава се излагање појма разума.

Како би се показала разлика између једног објекта сазнања датог у појави путем спонтанитета мишљења и ствари по себи, после излагања појма разума пажња се обраћа појму ноуменона, као несазнатљивог извора сазнања.

Најобимнији део првог дела рада посвећен је функцији ума у његовој улози у сазнању. На првом месту анализира се однос разума и ума. Затим се објашњава улога ума у његовој формално-логичкој употреби, као моћи посредног закључивања. У том контексту одређује се однос између разума и ума у сазнању. Потом се показује начин на који се образују идеје ума ради потребе синтезе појмова разума у сазнању. Ту се образлаже улога, коју трансценденталне идеје ума имају у образовању систематског јединства сазнања. Ова улога види се као улога омогућавања безусловног важења посредног закључка у сазнању. Међутим, идеје ума, као конститутивни објекти самог сазнања ни на који начин нису могуће. Претпостављена конститутивност идеја ума у сазнању доводи до трансценденталне дијалектике, односно противречности која је заснована на немогућности успостављања односа условљеног сазнања и идеје ума, која представља један безусловни тоталитет синтезе појмова искуства. У излагању трансценденталне дијалектике показује се неоснованост узимања идеја ума као конститутивних елемената самог сазнања. Прво се пажња обраћа на паралогизам чистог ума и показује се немогућност примене разумске категорије супстанције на трансценденталну аперцепцију, као претпостављену датост безусловне идеје ума. Затим се испитује идеја тоталитета света. Објашњава се сушинска разлика појмова *ad infinitum* и *ad indefinitum*, важна за разумевање објективности идеје тоталитета света. Потом се прелази на идеју динамичког јединства природе и показује немогућност негације могућности слободне узрочности у једном свету појава. На самом крају, показује се потпуна ванискуственост идеје једне нужне егзистенције, као узрока предмета искуства. У завршном делу обраде трансценденталне дијалектике анализира се Идеал чистог ума, као нужни услов целокупног сазнања спољашњег и унутрашњег чула. На самом крају даје се рекапитулација односа функције разума и ума у грађењу систематског јединства теоријског сазнања.

Како би се приказала улога ума у одређивању моћи хтења (вољи), на почетку овог дела рада дат је приказ синтетичког јединства чистог ума. Показан је однос између теоријског сазнања (сазнања о ономе „што јесте“) и практичког сазнања (сазнања о ономе

„што би требало да буде“). Пажња је затим посвећена канону чистог ума, као „скупу основних ставова а ргіогі за правилну употребу ума. Затим се даје подела сазнања на знање, мњење и веру, како би се указало на начин конституисања вере у практичком сазнању. Потом се приступа архитектоници чистог ума у којој се показује подела циљева ума у односу на његов највиши циљ „потпуно одређење човека“. Излажу се битни циљеви људског ума у односу на тај највиши циљ и даје се начин конституисања појма Идеала највишег добра. Појам умне вере затим се одређује према Идеалу највишег добра и уоставља веза са Хришћанством.

После излагања ума као њеног одређујућег разлога анализира се појам воље. Одређује се слобода воље, као могућност њеног ноуменалног узроковања путем моралног закона. Указује се на важност поделе на вољу и самовољу извршену у „Метафизици морала“ у њеном односу према појму „воље“ датом у „Заснивању метафизике морала“ . Даје се слика феноменалне практичке ситуације човека у појави. Прелази се на излагање односа воље и ума у међусобном деловању и даје појам „добре воље“. Образлаже се однос ноуменалне и феноменалне стране људске воље. Приступа се анализи форме императива ума у њиховој подели на техничке, прагматичке и категоричке императиве. Одређује се морални закон као категорички императив. Анализирају се формулације категоричког императива дате у „Заснивању метафизике морала“.

Приступа се одређивању појма настројености воље и овај појам образлаже као ноуменална природа моралне личности. Даје се приказ појма „срца“, као првобитног одређујућег разлога максима воље. Пажња се посвећује анализи природе добра и зла. Одређује се Идеал моралног савршенства и уоставља у односу према Христу. Образлаже се етичка доктрина моралне вере. Као закључак на крају другог дела рада излаже се „основна ситуације“ Кантове практичке философије.

На почетку одређује се моћ осећања задовољства и незадовољства у њеном односу као осећања пријатности и бола, као чулног задовољства према осећању практичког задовољства и незадовољства, као интелектуалног задовољства. Искрпно се излаже појам моралног осећања у аспектима његовог појављивања. Даје се преглед осећања лепог и узвишеног и схема начина њиховог уостављања. Анализира се моћ суђења у њеној рефлексивој употреби. Даје се кратак приказ рефлексивне телеолошке моћи суђења. Излаже се естетска моћ суђења. Образлаже се начин уостављања естетског суда укуса и

осећања лепог. Образлаже се начин успостављања естетског суда узвишеног и даје рекапитулације моћи осећања задовољства и незадовољства у односу на крајњу сврху човека.

У закључку се Кантова филозофија одређује као филозофија „основне ситуације“. Указује се да критеријум критике Кантове филозофије не може бити успостављен на објективистички, некритичко-метафизички начин. У том смислу указује се на битне разлике у начину филозофирања Имануела Канта и филозофа како оних који су му претходили, тако и оних после њега. Као модел Кантове филозофије поставља се модел субјективне-објективности у критици модела објективне-субјективности. Указује се на вредност овог модела у практичкој филозофији. Доказује се супериорност Кантовог приступа моралу у односу на приступ моралне догме. Указује се на важност Кантовског приступа моралу путем критеријума „потпуне одговорности“ моралне личности у разумевању проблема фанатизма и моралног релативизма. Даје се суд о безусловној вредности Кантове филозофије у разумевању битних питања човека.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

6. Закључак

Iz Katarininog referata:

Ostvareni rezultati i naučni doprinos disertacije

Rezultat je zaključak a zaključak je detaljno potkrepljen korišćenjem ogromne literature iz etike, poslovne etike, mahom i iz drugih oblasti koje se bave širom društvenom problematikom, uz mnoštvo citata, da dugoročan uspeh biznisa ne možemo obezbediti prenebregavajući zahteve za moralnom ispravnošću. Naprotiv, uspešnost u poslovanju zavisi od poštovanja etičkih standarda. Zbog toga se etika isplati. Moralni integritet u sferi poslovanja mora biti prepoznat kao bazična moralna vrednost i zaštićen, jer je direktno u vezi sa kvalitetom odluka koje se unutar poslovnih transakcija donose. Kako je moralni integritet vrednost koju kao apsolutnu afirmiše deontološka etička koncepcija, ispostavlja se da je u poslu moguće izboriti se za dignitet etike ukoliko ona nastupa u svojoj deontološkoj varijanti. Kandidat se potrudio da

pokaže kako deontološka varijanta etičke teorije mora biti tumačena i kakvo mesto unutar takvog tumačenja pripada vrednosti moralnog integriteta.

1. Zaključak

U zaključku možemo reći da tekst koji imamo pred sobom predstavlja odličan doktorski rad čija se vrednost ne svodi na njegovu školsku dimenziju. Taj rad predstavlja prodor u jednu novu oblast primenjene etike, ostajući pri tome suštinski vezan za jedan od centralnih pojmova normativne etike, pojam moralnog integriteta. Time rad dobija jednu praktičnu dimenziju ne gubeći nimalo na svojoj teorijskoj relevanciji. Važnost teme, sistematičnost njene obrade, suvereno korišćenje literature, obuhvatnost u argumentaciji, sve su to odlike koje krase ovaj rad. Zbog svega toga sa zadovoljstvom predlažemo Nastavno-naučnom veću Filozofskog fakulteta u Beogradu da odobri njegovu usmenu odbranu.

Комисија

1. Проф. др Јован Бабић, ментор
2. Проф. др Владимир Цветковић
3. Доцент др Александар Добријевић